
ROZDZIAŁ 4

**PRZYCZYNEK DO BADAŃ
NAD WPŁYWEM PANDEMII NA STAN
GOSPODARKI TURYSTYCZNEJ**

Aleksander Panasiuk

Uniwersytet Jagielloński
aleksander.panasiuk@uj.edu.pl
ORCID: 0000-0002-5807-6636

Przyczynek do badań nad wpływem pandemii na stan gospodarki turystycznej

STRESZCZENIE

W opracowaniu przedstawiono zagadnienia wprowadzające w zakres badań nad wpływem pandemii COVID-19 na funkcjonowanie gospodarki turystycznej. Zidentyfikowano grupy zagadnień, które powinny być brane pod uwagę podczas badań. W kolejnych częściach artykułu przedstawiono: ogólne zagadnienia dotyczące gospodarki turystycznej, wskazano na pandemię jako jedną z form zagrożeń dla funkcjonowania współczesnej gospodarki turystycznej, omówiono dotychczasowy stan badań nad wpływem zjawisk epidemicznych na funkcjonowanie gospodarek turystycznych wybranych państw na przykładzie SARS, MERS i ebola, wskazano na zakres polityki publicznej w przeciwdziałaniu i ograniczaniu negatywnych skutków pandemii, wynikających z ograniczenia mobilności turystycznej i zamrożenia funkcjonowania gospodarki turystycznej.

Słowa kluczowe: gospodarka turystyczna, pandemia, COVID-19, zachowania turystyczne, polityka turystyczna

The contribution to research on the impact of a pandemic on the state of the tourism economy

SUMMARY

The study presents issues introducing the scope of research on the impact of the COVID-19 pandemic on the functioning of the tourism economy. Groups of issues were identified which should be considered during the research. The following parts of the article present: general issues related to tourism economy, pandemic is indicated as one of the forms of threats to the functioning of the modern tourism economy, the current state of research on the impact of epidemic phenomena on the functioning of tourism economies of selected countries is discussed on the example of SARS, MERS and ebola, the scope of public policy in the field of counteracting and limiting the negative effects of a pandemic, resulting from limiting tourist mobility and freezing the functioning of the tourist economy.

Keywords: tourism economy, pandemic, COVID-19, tourist behavior, tourism policy

Wstęp

Gospodarka turystyczna stanowi około 10% produktu globalnego oraz ponad 9% udział w światowym rynku pracy (www.unwto.org 2020). W Polsce poziom udziału szeroko rozumianej gospodarki turystycznej w strukturze PKB oceniany jest na około 6%. W 2019 r. wielkość ruchu turystycznego przyjazdowego z zagranicy do Polski przekroczyła liczbę 20 mln, a wpływy do gospodarki szacowane są na kwotę rzędu 16,8 mld USD. Wskaźnik aktywności turystycznej w podróżach turystycznych wewnątrz krajowych i zagranicznych Polaków kształtuje się na poziomie około 60%. Liczba podróży turystycznych wewnątrz krajowych wynosi około 48 mln. Wydatki turystyczne Polaków, w związku z wyjazdami krajowymi, szacowane są na kwotę rzędu 31 mld PLN. Wszystkie wielkości dotyczące wielkości ruchu turystycznego przyjazdowego do Polski i wewnątrz krajowego oraz przychody z turystyki posiadały wysoką dynamikę wzrostu na średniorocznym poziomie 6–7% (www.msit.gov.pl 2020). Zgodnie z Polską Klasyfikacją Działalności w podstawowej dla turystyki sekcji I – Zakwaterowanie i gastronomia – w 2018 r. zatrudnionych było około 296 tys. pracowników, co daje 1,9% ogólnego zatrudnienia w gospodarce narodowej (www.stat.gov.pl 2020). Ponadto o potencjale kadrowym tej sekcji stanowi również samozatrudnienie na poziomie 138 tys. przedsiębiorców świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne. Do pozostałych elementów gospodarki turystycznej, dla których brak szczegółowych statystyk, należy zaliczyć: biura podróży, transport turystyczny, sektor atrakcji turystycznych oraz podmioty pośredniej gospodarki turystycznej.

Przedstawione dane ilustrują syntetycznie stan funkcjonowania gospodarki turystycznej w Polsce w latach bezpośrednio poprzedzających rok 2020, kiedy gospodarka turystyczna była w stałym od 2004 r. rozwoju ilościowym, wartościowym i jakościowym. Pandemia i okres zamrożenia gospodarki spowodowały negatywne skutki – często nieodwracalne lub takie, które będą wymagały długiego okresu dostosowawczego – w gospodarce turystycznej. Celem opracowania jest przedstawienie wyjściowych informacji teoretycznych i empirycznych związanych z badaniem wpływu pandemii koronawirusa (COVID-19) na stan funkcjonowania gospodarki turystycznej, w odniesieniu do podaży turystycznej, popytu turystycznego oraz polityki turystycznej. Praca ma charakter teoretyczno-koncepcyjny. Wykorzystano metody: krytycznej analizy literatury przedmiotu, metody operacji logicznych, metody heurystyczne (analogia).

Gospodarka turystyczna

W polskiej literaturze przedmiotu, gospodarka turystyczna definiowana jest jako „[...] kompleks różnorodnych funkcji gospodarczych i społecznych bezpośrednio lub pośrednio rozwijanych w celu zaspokojenia wzrastającego zapotrzebowania człowieka na dobra i usługi turystyczne” (Gaworecki 2003). Takie ujęcie dopełnia definicja systemowa, zgodnie z którą uznaje się, że gospodarka turystyczna to system współzależności rynkowych powstających podczas procesu zaspokajania potrzeb zgłaszanych przez turystów pomiędzy realizującymi go podmiotami, tj. przedsiębiorcami i instytucjami publicznymi (Nowakowska 1988), w tym samorządowymi, a także organizacjami typu *non-profit*. W literaturze prowadzona jest także dyskusja na temat możliwości wyodrębnienia terminu przemysł turystyczny, który jest pojęciem węższym, stanowiąc część gospodarki turystycznej (Leiper 1979). Pojęcie przemysł turystyczny dotyczy wyłącznie sfery wytwarzania i obrotu dobrami i usługami typowo turystycznymi, a gospodarka turystyczna obejmuje także dobra i świadczenia, które są oferowane przede wszystkim mieszkańcom obszarów turystycznych (Page i Connel 2006). Turyści korzystają bowiem z rozmaitych dóbr i usług wytwarzanych przez różne sektory i branże gospodarki – zarówno przemysł, jak i transport, budownictwo, rolnictwo czy pozostałe gałęzie sektora usług. Przemysł turystyczny obejmuje zatem tylko te obszary aktywności gospodarczej, które ukierunkowane są wyłącznie na zaspokajanie potrzeb turystycznych, natomiast w skład gospodarki turystycznej wchodzi także inne formy gospodarowania, które kierują swoją działalność na potrzeby turystów i nie są wyłącznie nastawione na obsługę ruchu turystycznego.

Zakres pojęć należy uzupełnić kolejnym terminem, tj. biznes turystyczny, który w literaturze traktowany jest często jako synonim pojęcia gospodarka turystyczna (Bednarczyk 2011; Panasiuk 2019a). Biznes turystyczny należy traktować jako fragment gospodarki turystycznej obejmujący tę część podmiotów, zwłaszcza przemysłu turystycznego, która prowadzi swoją działalność w oparciu o kryteria komercyjne. Jest to działalność przedsiębiorstw turystycznych, przedstawiających na rynku turystycznym oferty i przyjmujących za cel swojej działalności kryterium zysku, przy jednoczesnej realizacji dodatkowego celu, jakim jest zaspokajanie potrzeb konsumentów (turystów). Działalność przedsiębiorstw turystycznych oparta jest na zasadach konkurencji rynkowej. Pozostałe podmioty gospodarki turystycznej, takie jak jednostki samorządu terytorialnego czy organizacje turystyczne, mimo że kierują swoją działalność na tworzenie obszarowej oferty turystycznej, nie mogą stanowić składowych biz-

nesu turystycznego, gdyż ich działalność opiera się na realizacji celów społecznych, związanych z zaspokojeniem potrzeb turystycznych osób odwiedzających dany obszar, tworzeniem warunków do uprawiania turystyki oraz warunków do współpracy między wszystkimi oferentami komercyjnymi działającymi na danym obszarze. Mimo, że ich działalność przybiera formy rynkowe, to efekty działalności tych podmiotów nie kierują się na maksymalizowanie zysku (Panasiuk 2019b).

Do najistotniejszych elementów gospodarki turystycznej, tj. do przemysłu turystycznego, zaliczyć należy: hotelarstwo, gastronomię, turystyczny transport pasażerski, biura podróży (touroperatorów i agentów turystycznych), działalność podmiotów ułatwiających nabywanie tzw. powiązanych usług turystycznych, działalność podmiotów udostępniających atrakcje turystyczne oraz informację turystyczną (Panasiuk 2008a). Podmioty reprezentujące wymienione części składowe rynku turystycznego pełnią najistotniejszą rolę w obsłudze ruchu turystycznego oraz mają decydujący wpływ na efekty ekonomiczne całej gospodarki turystycznej.

Należy zwrócić uwagę, że turystyka posiada swoje miejsce niemal w całej strukturze gospodarki. Wynika to z analogicznych potrzeb, jakie zgłaszają turyści w miejscu recepcji, w stosunku do potrzeb ujawnianych w miejscu stałego zamieszkania. Należy mieć zatem na uwadze, że potencjalnie wszystkie podmioty gospodarcze reprezentujące sektory i branże gospodarki mają udział w zaspokajaniu potrzeb turystycznych.

Pandemia jako jedno z zagrożeń dla funkcjonowania współczesnej gospodarki turystycznej

Dynamiczny rozwój globalnego rynku turystycznego jest w znacznym stopniu uwarunkowany zjawiskami mającymi charakter zagrożeń, których efektem są zmiany ilościowe lub jakościowe w jego strukturze. Zagrożenia wpływają bezpośrednio na funkcjonowanie obszarów turystycznych od zasięgu lokalnego, przez regionalny i lokalny, po globalny. Do najczęściej wymienianych zagrożeń dla funkcjonowania gospodarki turystycznej należy zaliczyć kwestie natury demograficznej, przestrzennej, techniczno-technologicznej i ekonomicznej (Panasiuk 2008b). Zjawiska, będące zagrożeniami, mają charakter głównie egzogeniczny, okresowy lub trwały, i wpływają na stan rozwoju turystyki, a przede wszystkim na poziom oferty turystycznej i stan zaspokojenia potrzeb turystów w destynacjach turystycznych.

Do najbardziej typowych zagrożeń, z punktu widzenia wpływu na stan funkcjonowania destynacji turystycznych, należy zaliczyć zagrożenia:

- 1) egzogeniczne (Panasiuk 2013):
 - niekorzystne i nieoczekiwane zmiany w koniunkturze gospodarczej, o zasięgu mega-, makro- i mezoekonomicznym (np. rynku touroperatorskim),
 - klęski żywiołowe,
 - zmiany klimatyczne, zwłaszcza dla obszarów zlokalizowanych w pobliżu akwenów morskich,
 - przedłużające się niekorzystne warunki pogodowe, głównie w obszarach o wypoczynkowej funkcji turystycznej,
 - katastrofy przemysłowe, w tym transportowe,
 - konflikty społeczne (wewnętrzne), nie związane z overtourismem,
 - konflikty militarne i polityczne (zewnętrzne – bilateralne i multilateralne),
 - działania terrorystyczne,
 - kryzysy migracyjne,
 - epidemie i pandemie,
 - związane z wykorzystaniem technologii informacyjnych (Zhiyang, Yiyin i Ding 2012).
- 2) mieszane, czyli egzo-/endogeniczne, wynikające z tego, że na procesy mające miejsce w destynacji turystycznej nakładają się procesy zależne od intensywności ruchu turystycznego, takie jak:
 - nadmierna kongestia transportowa (Wilk i Pawlak 2014), powodująca trudność przemieszczania się i dotarcia do miejsca docelowego (Riganti i Nijkamp 2008),
 - stan środowiska przyrodniczego, w tym w zakresie czystości powietrza (Łapko i in. 2020) oraz wody, a także wynikający z funkcjonowania systemu transportowego oraz stanu gospodarki odpadami (Łapko i Panasiuk 2019),
- 3) endogeniczne, związane z wielkością i strukturą ruchu turystycznego, zwane overtourismem (Panasiuk 2019b).

Sklasyfikowane zjawiska mają zróżnicowany charakter, a do przyczyn ich występowania należą czynniki zarówno przyrodnicze, jak i społeczne, w tym ekonomiczne oraz polityczne. Przedstawione zagrożenia z różnym nasileniem mogą wpływać na zainteresowanie ofertą turystyczną destynacji turystycznych. Wszystkie z wymienionych zjawisk, w stosunku do procesów zachodzących na rynku turystycznym, bezpośrednio wywołują skutki społeczne i ekonomiczne.

Wymienione zagrożenia bezpośrednio wpływają na ograniczenie mobilności turystycznej i przyjazdy do destynacji turystycznych objętych tymi zjawiskami, a także pośrednio mogą wpływać na decyzje dotyczące wyjazdów turystycznych ogólnie do sąsiednich destynacji, regionów turystycznych, państw lub nawet na inne kontynenty. W skrajnym przypadku powodują niemal zupełne ograniczenie globalnej mobilności turystycznej. W praktyce sytuacja taka ma miejsce po raz pierwszy w historii współczesnej turystyki i dotyczy pandemii COVID-19.

Zarówno współczesny rynek turystyczny, jak i zjawisko pandemii mają charakter globalny, stąd są wzajemnie uwarunkowane. Znaczna globalizacja – w tym ruch turystyczny między kontynentami – ułatwia rozprzestrzenianie się chorób zakaźnych. Minimalizowanie rozprzestrzeniania się pandemii może być realizowane przez ograniczanie wymiany turystów, zawieszanie połączeń komunikacyjnych oraz zamykanie granic. Skutkiem tego jest brak możliwości przemieszczania się turystów pomiędzy krajami, co następnie powoduje zredukowanie lub nawet zamrożenie funkcjonowania gospodarki turystycznej. Pandemia wpływa zatem na zmiany w strukturze popytu, a tym samym wywołuje zmiany po stronie podaży rynku turystycznego, ograniczając przychody przedsiębiorstw turystycznych i tym samym pogarszając sytuację ekonomiczną zarówno obszarów o silnie rozwiniętej funkcji turystycznej, jak i ludzi w nich mieszkających, głównie zatrudnionych w gospodarce turystycznej.

Dotychczasowe badania nad wpływem epidemii na funkcjonowanie gospodarek turystycznych w XXI w.

Problem analizy wpływu zjawisk epidemicznych i pandemicznych na stan gospodarki turystycznej w przypadku Polski i innych krajów europejskich do niedawna nie był przedmiotem badań. Analizy tego typu zjawisk nie miały miejsca, gdyż ani przyczyny epidemiczne, ani inne nie występowały w podobnej skali – skali wywołującej niemal 100% ograniczenie ruchu turystycznego oraz powodujące brak możliwości prowadzenia działalności przez podmioty gospodarki turystycznej. Nigdy też instytucje publiczne nie użyły środków zapobiegawczych wynikających z pandemii i nie ograniczały jej skutków przez zminimalizowanie mobilności mieszkańców na obszarze kraju oraz przez zamknięcie granic dla ruchu przyjazdowego z zagranicy. Stąd zarówno zachowania turystyczne, jak i gospodarka turystyczna nie były determinowane reżimem pandemicznym. Dodatkową istotną kwestią jest okres po pandemii, który prawdopodobnie wiązać się będzie z ograniczeniami popytu turystycznego, wywołanymi obawami przed wyjazdami turystycznymi. To z kolei implikować będzie dalsze skutki funkcjonowania gospodar-

ki turystycznej, które innych branż gospodarki będą dotyczyć w sposób znacznie bardziej ograniczony.

Odnosząc się do badań porównawczych wpływu zjawisk epidemicznych na sytuacje kryzysowe wywołane epidemią, występujące w gospodarkach turystycznych, wskazać należy liczne badania naukowe, których wyniki prezentowane są w formie artykułów naukowych, stanowiących albo studium przypadku wpływu epidemii na skutki dla gospodarki turystycznej wybranych krajów, w których te zjawiska wystąpiły, albo znacznie rzadziej w przypadku badań zachowań turystycznych w okresie epidemicznym i bezpośrednio po nim. Problematyka ta prezentowana jest sygnalnie od strony teoretycznej w publikacjach monograficznych (Mansfeld i Pizam 2006; Wilks 2006) lub artykułach przeglądowych (Hall 2010; Kuo i in. 2008).

Dotychczas przeprowadzane badania naukowe wpływu zjawisk epidemicznych wywołujących skutki dla gospodarek turystycznych dotyczą głównie epidemii SARS w 2003 r. w krajach Dalekiego Wschodu, w mniejszym zaś zakresie obejmują epidemię MERS w 2012 r. dominującą w Korei Południowej oraz na Bliskim Wschodzie oraz epidemię wirusa ebola w 2014 r. w krajach afrykańskich (Mizrachi i Fuchs 2016; Maphanga i Henama 2019). W najszerszym zakresie przeprowadzone zostały analizy dotyczące wpływu SARS na gospodarki turystyczne państw będących dużymi centrami turystycznymi Azji, w tym w Chinach (Zeng, Carter i Lacy 2005; Lee i Warner 2006; Chen, Kang i Yang 2007), w których ruch turystyczny w 2003 r. w stosunku do 2002 r. wyniósł o około 9,4 mln turystów mniej, a przychody z turystyki zagranicznej przyjazdowej spadły o 30–50 mld USD (www.weforum.org 2020), co spowodowało również spadek udziału turystyki w PKB o 25% oraz spadek zatrudnienia w gospodarce turystycznej o 22,8 mln pracowników. W samym Pekinie redukcja przychodów szacowana była na 2 mld USD (Dombey 2005). W Hong Kongu (Pine i McKercher 2004; Au, Ramasamy i Yeung 2005) udział turystyki w PKB obniżył się o około 41% i spowodował spadek zatrudnienia w gospodarce turystycznej o 27 tys. pracowników, zaś w Singapurze (Henderson i Ng 2004) spadki wyniosły odpowiednio 43% i prawie 18 tys. Podobne procesy analizowane były dla gospodarek turystycznych Tajwanu (Yang i Chen 2009; Min 2005), Japonii – gdzie spadek przychodów w gospodarce turystycznej szacowano na 47% (Cooper 2005), a także w Korei Południowej (Kim, Chun i Lee 2005). SARS negatywnie wpłynął również m.in. na gospodarkę turystyczną kanadyjskiej prowincji Ontario. Kryzys w Toronto spowodował utratę przychodów z turystyki w wysokości 2 mld CAD i utratę 28 tys. miejsc pracy (Wall 2006). Epidemia SARS ograniczyła wymianę turystyczną pomiędzy krajami azjatyckimi, przykładowo ruch turystyczny z Japonii na Taj-

wan spadł o 30%, a z Chin do Malezji – o prawie 15% (Min, Lim i Kung 2011). Sytuacja na rynku azjatyckim wpłynęła głównie na działalność sieci hotelowych, ale także na linie lotnicze z krajów emisyjnych.

Epidemia MERS w 2012 r. analizowana była głównie w odniesieniu do gospodarki turystycznej Korei Południowej (Joo i in. 2015) i wywarła znaczący wpływ na gospodarkę turystyczną krajów arabskich, w tym na ruch turystyki pielgrzymkowej w tych krajach (Soliman, Cook i Coker 2015). Z kolei epidemia związana z wirusem ebola spowodowała np. w Gambii redukcję liczby turystów w 2014 r. w stosunku do roku ubiegłego o około 60%, a także spadek udziału turystyki w PKB z 9% do około 5% oraz zatrudnienia z prawie 50 tys. do 29 tys. pracowników (Novelli i in. 2018), negatywnie też wpłynęła na gospodarkę turystyczną RPA (Sifolo i Sifolo 2015).

Drugim istotnym obszarem stanowiącym podstawę badań wpływu epidemii na stan gospodarki turystycznej, poza analizą wielkości ekonomicznych, powinny być kwestie zachowań turystycznych (Cohen, Prayag i Moital 2014; Pearce 2011; Swarbrooke i Horner 2007) w okresie epidemii. W tym zakresie dostęp do wyników badań jest ograniczony. Zachowania turystyczne w okresie SARS prezentują Wen, Huimin i Kavanaugh (2005), modele zachowań turystycznych opracowali Lee i in. (2012), ocenę postrzegania ryzyka w podejmowaniu podróży turystycznych – Tavittiyaman i Qu (2013), a aspekt psychologiczny stanowiący podstawę ujawniającego się popytu turystycznego analizowany był przez Widler-Smith (2006). Żadne z przeprowadzonych badań nie podejmuje okresu po ustaniu epidemii. Wydaje się jednak, że jest to istotny problem, gdyż należy spodziewać się, że funkcjonowanie społeczeństwa i zachowania społeczne – w tym konsumpcyjne – w zakresie turystyki nie wrócą szybko w pełni do stanu sprzed epidemii.

Istotnym obszarem zagadnień analizy problematyki wpływu pandemii na stan funkcjonowania gospodarki turystycznej jest także polityka państwa w zakresie przeciwdziałania i ograniczania skutków pandemii dla gospodarki turystycznej. Kwestie polityki turystycznej, w powiązaniu z zagadnieniami epidemicznymi, podejmowane są w literaturze w ograniczonym zakresie i obejmują tylko częściowe aspekty w formie studiów przypadków, np. programy badań rynku turystycznego (Mair, Ritchie i Walters 2016), działań na rzecz pozyskiwania turystów do krajów azjatyckich ze Stanów Zjednoczonych (Mao, Ding i Lee 2010), a także koncepcji działań w zakresie bezpieczeństwa turystów oraz promocji turystyki (www.weforum.org 2020). Nie stanowią zatem wystarczających przesłanek, na podstawie których można byłoby budować koncepcję polityki ograniczania skutków pandemii dla gospodarki turystycznej oraz oddziaływania na zachowania turystyczne społeczeństwa.

Polityka turystyczna w przeciwdziałaniu wpływowi negatywnych skutków pandemii na gospodarkę turystyczną

Pojawienie się pandemii oraz związane z tym ryzyko wysokiego poziomu zachorowań, wywołało reakcje władz publicznych w poszczególnych państwach, prowadzące do zamknięcia granic, ograniczenia mobilności mieszkańców oraz zamrożenia funkcjonowania wielu branż gospodarki, zwłaszcza tych, w których w procesie produkcji i świadczenia usług dochodzi do częstych i masowych kontaktów zarówno między samymi pracownikami, jak i pomiędzy pracownikami i konsumentami. Gospodarka turystyczna stała się najbardziej dotkniętą restrykcjami częścią składową gospodarki. A okres dochodzenia do stanu jej funkcjonowania sprzed okresu pandemii będzie przebiegał zapewne najdłużej spośród wszystkich pozostałych branż.

Proces prowadzonych działań publicznych w okresie pandemii wiąże się z podejmowaniem odpowiednich kroków w zakresie polityki zdrowotnej mających na celu ograniczenie liczby zachorowań. Starania te wpłynęły bezpośrednio na gospodarkę, zarówno na funkcjonowanie przedsiębiorstw, jak i zachowania konsumpcyjne społeczeństwa. W związku z tym, że ograniczenia wynikające z reżimu sanitarnego szczególnie mocno dotyczą gospodarki turystycznej, stąd niezbędne jest także zadziałanie polityki turystycznej. Politykę turystyczną należy definiować jako działalność państwa i jego organów, polegającą na określaniu celów gospodarczych i społecznych dotyczących turystyki, a także w kontekście doboru odpowiednich instrumentów potrzebnych do realizacji założonych celów, prowadzących w efekcie do kształtowania struktury rynku turystycznego tak po stronie podaży turystycznej, jak i popytu turystycznego oraz w relacjach podaż-popyt (Bosiacki i Panasiuk 2017). Polityka turystyczna w praktyce prowadzona jest przez podmioty polityki, będące organami publicznymi, w tym samorządowymi, oraz instytucje je wspomagające. Podmioty te stosują określone instrumenty polityki, które są środkami do realizacji celów i zadań, wpływając na adresatów polityki, tj. dostawców ofert turystycznych (przedsiębiorstwa i destynacje turystyczne) oraz konsumentów turystycznych (turystów).

W początkowym okresie pandemii działania publiczne generalnie pomijały zainteresowanie się stanem funkcjonowania gospodarki turystycznej. Pogłębiający się kryzys w funkcjonowaniu przedsiębiorstw turystycznych, polegający na braku możliwości zarobkowania, wymuszał na władzach rządowych podjęcie działań, które pozwoliłyby chociaż częściowo powrócić do obsługi ruchu turystycznego przez hotelarzy, restauratorów, przewoźników turystycznych czy pod-

mioty oferujące korzystanie z atrakcji turystycznych. Bardzo trudna jest także sytuacja pracowników przedsiębiorstw turystycznych zarówno tych zatrudnionych na podstawie stałych umów, jak i tym bardziej osób na umowach okresowych, głównie w hotelarstwie i gastronomii.

System działań podmiotów publicznych w okresie wychodzenia z pandemii, koncentruje się na działaniach bieżących (w krótkim okresie). Wysoka niepewność wynikająca z przebiegu i czasu trwania pandemii, nawet w perspektywie dwuletniej, znacznie ogranicza możliwość podejmowania działań długookresowych. Należy jednak podkreślić, że podmioty polityki turystycznej zapewne będą podejmować w przyszłości inicjatywy pomocy podmiotom gospodarki turystycznej oraz zatrudnianych przez nich pracowników w dłuższym przedziale czasowym tak, aby po zakończeniu pandemii sytuacja na rynku turystycznym się ustabilizowała do stanu sprzed pandemii. Ponadto istnieje potrzeba wypracowania systemu działań, który będzie możliwy do wykorzystania w ewentualnych kolejnych kryzysach.

Na zakres prowadzonej polityki publicznej w stosunku do podmiotów gospodarczych, mających na celu przeciwdziałanie i ograniczanie natywnych skutków wywołanych reżimem sanitarnym, składają się działania ogólne skierowane do wszystkich podmiotów gospodarczych, jak i szczegółowe obejmujące branżę turystyczną. Do działań ogólnych zaliczyć należy głównie gwarancje kredytowe, dofinansowanie wynagrodzeń pracowników, umorzenie lub prolongatę zobowiązań podatkowych oraz ulgi lub odroczenia w zakresie składek z tytułu ubezpieczeń społecznych.

Na podstawie analizy dokumentu przygotowanego przez Polską Organizację Turystyczną – przedstawiającego przegląd rozwiązań stosowanych w ramach prowadzonej polityki turystycznej w wybranych 18 krajach świata, które zostały silnie dotknięte kryzysem epidemii (*Informacja...* 2020), a ponadto w Polsce – można wskazać następujące kierunki działań w zakresie prowadzonej polityki turystycznej skierowane do:

- 1) podmiotów gospodarki turystycznej:
 - programy kredytowe dedykowane przedsiębiorstwom turystycznym,
 - dofinansowanie wynagrodzeń pracowników przedsiębiorstw turystycznych w okresie braku przychodów,
- 2) popytu turystycznego:
 - promowanie i zachęcanie do uprawiania turystyki wewnątrz krajowej,
 - promowanie turystyki w relacjach z krajami sąsiadującymi o podobnym poziomie zagrożenia epidemicznego,

- prowadzenie polityki informacyjnej w zakresie tzw. undertourismu – czyli turystyki do miejsc i obszarów o niskim poziomie penetracji turystycznej,
 - popieranie turystyki rodzinnej, podróży indywidualnych oraz w małych grupach,
 - promocję slowtourismu,
 - popieranie transportu indywidualnego,
 - prowadzenie polityki informacyjnej w zakresie bezpieczeństwa, zdrowia i higieny,
- 3) zarówno strony podaźowej, jak i popytowej rynku turystycznego:
- stosowanie voucherów – w miejsce zakupionych wcześniej i niezrealizowanych z powodu ograniczeń epidemicznych ofert turystycznych (linie lotnicze, biura podróży) – z odroczonym terminem wykorzystania; tym samym państwo ogranicza możliwość zwrotu poniesionych wydatków przez klientów na rzecz przedsiębiorstw turystycznych w przypadku, gdy usługi nie zostały zrealizowane,
 - stosowanie voucherów na usługi, które będą zakupione i świadczone w przyszłości,
 - wprowadzenie bonów turystycznych, finansowanych lub współfinansowanych przez państwo i podmioty zatrudniające pracowników, za pośrednictwem których będzie można dokonać opłaty za świadczenia turystyczne, z reguły na terenie kraju.

Wszystkie wymienione działania na bieżącym etapie rozwoju pandemii (maj 2020) dotyczą krótkiego horyzontu działań. Nie są jeszcze planowane rozwiązania w dłuższej perspektywie czasowej. Należy oczekiwać, że w skali Unii Europejskiej, działania długofalowe będą objęte kolejną perspektywą finansową przewidzianą na lata 2021–2027.

Należy podkreślić, że aktualnie nie są prowadzone żadne działania, które mogłyby wesprzeć destynacje turystyczne, zwłaszcza te, w których turystyka stanowi istotny element przychodów w budżetach samorządów lokalnych. Brak zasileń z gospodarki turystycznej będzie wpływać na ograniczone możliwości finansowania zadań jednostek samorządu terytorialnego.

Niemal wszystkie wymienione działania państwa, związane z zaangażowaniem środków publicznych na rzecz ograniczania skutków pandemii w gospodarce turystycznej, skierowane są na stronę podaźową rynku turystycznego. Działania popytowe mają charakter głównie promocyjno-informacyjny, natomiast działania mieszane, mimo że powodują intensyfikację popytu turystycznego, bezpośrednio ukierunkowane są na uzyskiwanie przychodów przez krajowe pod-

mioty gospodarki turystycznej, z jednoczesnym utrzymaniem poziomu zatrudnienia w przedsiębiorstwach turystycznych.

Zakończenie

Podjęte rozważania, dotyczące aspektów badania wpływu pandemii COVID-19 na stan gospodarki turystycznej, powinny obejmować następujące grupy zagadnień, wraz z relacjami zachodzącymi między nimi, takie jak:

- funkcjonowanie podmiotów gospodarki turystycznej, a w szczególności ich sytuację ekonomiczną,
- kwestie zatrudnienia w podmiotach gospodarki turystycznej, w tym likwidację etatów oraz ewentualne zmiany w poziomie wynagrodzeń,
- zachowania turystyczne oraz ich zmiany – w okresie pandemii i po pandemii – w krótkim i długim okresie,
- przychody z tytułu działalności podmiotów gospodarki turystycznej wpływające do jednostek samorządu terytorialnego oraz, ogólnie, do budżetu państwa,
- zakres prowadzonej przez państwo polityki, w tym polityki dotyczącej ochrony zdrowia ze szczególnym uwzględnieniem polityki turystycznej.

Jedną z najtrudniejszych do przewidzenia kwestii są zachowania konsumpcyjne w zakresie popytu turystycznego w okresie pandemii i bezpośrednio po niej, które wywołają skutki społeczne (np. zatrudnienie w przedsiębiorstwach turystycznych) i gospodarcze, wpływając na kondycję ekonomiczną podmiotów gospodarki turystycznej, a następnie na sposoby ograniczania negatywnych skutków pandemii. Zmiany zachowań turystycznych zapewne będą miały charakter długotrwały, co wpłynie na modyfikowanie funkcjonowania gospodarki turystycznej i da także podstawę do możliwości poszukiwania rozwiązań, które mogą okazać się korzystne, przykładowo we wzroście udziału turystyki wewnątrz krajowej.

Należy przyjąć, że w okresie po pandemii zmieni się znacznie struktura popytu turystycznego, zwłaszcza w krótkim okresie (do 1 roku po zakończeniu pandemii i ograniczeń sanitarnych), na rzecz turystyki wewnątrz krajowej, stanowiąc szansę dla jej odbudowy po kryzysie. W kolejnych latach sytuacja będzie się stabilizować, należy jednak oczekiwać, że pełny powrót do struktury popytu sprzed pandemii będzie stosunkowo długotrwały. Podobnie w przypadku turystyki zagranicznej przyjazdowej okres dostosowawczy będzie przebiegał powoli, zwłaszcza dla ruchu turystycznego z pozaeuropejskich krajów emisji.

Bibliografia

- Au A. K. M., Ramasamy B., Yeung M. C. H. (2005), *The effects of SARS on the Hong Kong tourism industry: An empirical evaluation*, „Asia Pacific Journal of Tourism Research”, nr 10(1), s. 85–95.
- Bednarczyk M. (2011), *Czynniki konkurencyjności biznesu turystycznego w regionach – podstawy metodyczne badań* [w:] Bednarczyk M. (red.), *Zarządzanie konkurencyjnością biznesu turystycznego w regionach*, CeDeWu, Kraków, s. 65–74.
- Bosiacki S., Panasiuk A. (2017), *Planowanie rozwoju turystyki – regulacja czy deregulacja?*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, nr 5(4), s. 7–28.
- Chen Y-C., Kang H-H., Yang T-C. (2007), *A Study on the Impact of SARS on the Forecast of Visitor Arrivals to China*, „Journal of Asia-Pacific Business”, nr 8(1), s. 31–50.
- Cohen S. A., Prayag G., Moital M. (2014), *Consumer behaviour in tourism: Concepts, influences and opportunities*, „Current Issues in Tourism”, nr 17(10), s. 872–909.
- Cooper M. (2005), *Japanese Tourism and the SARS Epidemic of 2003*, „Journal of Travel & Tourism Marketing”, nr 19(2–3), s. 117–131.
- Dombey O. (2004), *The effects of SARS on the Chinese tourism industry*, „Journal of Vacation Marketing”, nr 10(1), s. 4–10.
- Gaworecki W. W. (2003), *Turystyka*, PWE, Warszawa.
- Hall C. M. (2010), *Crisis events in tourism: subjects of crisis in tourism*, „Current Issues in Tourism”, nr 13(5), s. 401–417.
- Henderson J. C., Ng A. (2004), *Responding to crisis: severe acute respiratory syndrome (SARS) and hotels in Singapore*, „International Journal of Tourism Research”, nr 6(6), s. 411–419.
- Informacja z rynków zagranicznych (2020), Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa.
- Joo H., Maskery B. A., Berro A. D., Rotz L. D., Lee Y-K., Brown C. M. (2019), *Economic Impact of the 2015 MERS Outbreak on the Republic of Korea's Tourism-Related Industries*, „Health Security”, nr 17(2), s. 100–108.
- Kim S. S., Chun H., Lee H. (2005), *The effects of SARS on the Korean hotel industry and measures to overcome the crisis: A case study of six Korean five-star hotels*, „Asia Pacific Journal of Tourism Research”, nr 10(4), s. 369–377.
- Kuo H-I., Chen Ch-Ch., Tseng W-Ch., Ju L-F., Bing-Wen H. (2008), *Assessing impacts of SARS and Avian Flu on international tourism demand to Asia*, „Tourism Management”, nr 9(5), s. 917–928.
- Lee G. O. M., Warner M. (2006), *The impact of SARS on China's human resources: implications for the labour market and level of unemployment in the service sector in Beijing, Guangzhou and Shanghai*, „International Journal of Human Resources Management”, nr 17(5), s. 860–880.
- Lee Ch-K., Song H-J., Bendlea L. J., Kim M-J., Hanc H. (2012), *The impact of non-pharmaceutical interventions for 2009 H1N1 influenza on travel intentions: A model of goal-directed behavior*, „Tourism Management”, nr 33(1), s. 89–99.
- Leiper N. (1979), *The Framework of tourism: Towards a definition of tourism, tourist, and the tourist industry*, „Annals of Tourism Research”, nr 6(4), s. 390–407.
- Łapko A., Panasiuk A. (2019), *Water Tourism as a Recipient of Transport Services on the Example Szczecin*, „Transportation Research Procedia”, nr 39, s. 290–299.
- Łapko A., Panasiuk A., Strulak-Wójcikiewicz R., Landowski M. (2020), *The state of air pollution as a factor determining the assessment of a city's tourist attractiveness-Based on the opinions of polish respondents*, „Sustainability”, t. 12(4), nr 1466, s. 1–21.

- Mair J., Ritchie B. W., Walters G. (2016), *Towards a research agenda for post-disaster and post-crisis recovery strategies for tourist destinations: a narrative review*, „Current Issues in Tourism”, nr 19(1), s. 1–26.
- Pizam A., Mansfeld Y. (2006), *Toward a Theory of Tourism Security* [w:] Mansfeld Y., Pizam A. (red.), *Tourism, security & safety. From Theory to practice*, Routledge, London, New York, s. 1–28.
- Mao Ch-K., Ding Ch. G., Lee H. Y. (2010), *Post-SARS tourist arrival recovery patterns: An analysis based on a catastrophe theory*, „Tourism Management”, nr 31(6), s. 855–861.
- Maphanga P. M., Henama U. S. (2019), *The Tourism Impact of Ebola in Africa: Lessons on Crisis Management*, *African Journal of Hospitality*, „Tourism and Leisure”, nr 8 (3), s. 1–13.
- Min J. C. H., Lim Ch., Kung H-H. (2011), *Intervention analysis of SARS on Japanese tourism demand for Taiwan*, „Quality & Quantity”, nr 45(1), s. 91–102.
- Mizrachi I., Fuchs G. (2016), *Should we cancel? An examination of risk handling in travel social media before visiting ebola-free destinations*, „Journal of Hospitality and Tourism Management”, nr 28, s. 59–65.
- Novelli M., Burgess L. G., Jones A., Ritchie B. W. (2018), *‘No Ebola...still doomed’ – The Ebola-induced tourism crisis*, „Annals of Tourism Research”, nr 70, s. 76–87.
- Nowakowska A. (1988), *Gospodarka turystyczna w ujęciu systemowym*, „Folia Economica Cracoviensia”, t. XXI, s. 169–171.
- Page S. J., Connell J. (2006), *Tourism a modern synthesis*, Thomson Learning, London.
- Panasiuk A. (2008a), *Struktura podmiotowa gospodarki turystycznej* [w:] Panasiuk A. (red.), *Gospodarka turystyczna*, WN PWN, Warszawa, s. 25–33.
- Panasiuk A. (2008b), *Introduction to sustainable tourism management*, „Management”, nr 12(2), s. 185–198.
- Panasiuk A. (2019a), *Ocena zmian w makrootoczeniu funkcjonowania współczesnego biznesu turystycznego*, „Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu”, nr 64, s. 11–22.
- Panasiuk A. (2019b), *Rynek turystyczny. Struktura. Procesy. Tendencje*, Difin, Warszawa.
- Panasiuk A. (2013), *Marka turystyczna jako instrument zarządzania regionalną gospodarką turystyczną (w warunkach sytuacji kryzysowych)*, „Współczesne Zarządzanie”, nr 12(1), s. 26–27.
- Pearce P. L. (2011), *Tourist behaviour and the contemporary world*, Channel View Publications, Bristol, Buffalo, Toronto.
- Pine R., McKercher B. (2004), *The impact of SARS on Hong Kong's tourism industry*, „International Journal of Contemporary Hospitality Management”, nr 16(2), s. 139–143.
- Sifolo N., Sifolo P. P. S. (2015), *The tourism inconvenience of the Ebola epidemic: lessons for the South African tourism sector*, „African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure”, nr 4(1), s. 1–12.
- Soliman T., Cook A. R., Coker R. J. (2015), *Pilgrims and MERS-CoV: what's the risk?* [dok. elektr.], „Emerging Themes in Epidemiology”, nr 12(3), <https://dx.doi.org/10.1186%2Fs12982-015-0025-8>.
- Tavitiyaman P., Qu H. (2013), *Destination Image and Behavior Intention of Travelers to Thailand: the Moderating Effect of Perceived Risk*, „Journal of Travel & Tourism Marketing”, nr 30(3), s. 169–185.
- Swarbrooke J., Horner S. (2007), *Consumer behaviour in tourism*, Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Wall G. (2006), *Recovering from SARS: The case of Toronto Tourism* [w:] Mansfeld Y., Pizam A. (red.), *Tourism, security & safety. From theory to practice*, Routledge, London, New York, s. 143–152.

- Riganti P., Nijkamp P. (2008), *Congestion in popular tourist areas: A multi-attribute experimental choice analysis of willingness-to-wait in Amsterdam*, „Tourism Economics”, March, s. 25–44.
- Wen Z., Huimin G., Kavanaugh R. R. (2005), *The Impacts of SARS on the Consumer Behaviour of Chinese Domestic Tourists*, „Current Issues in Tourism”, nr 8(1), s. 22–38.
- Wilder-Smith A. (2006), *The severe acute respiratory syndrome: Impact on travel and tourism*, „Travel Medicine and Infectious Disease”, nr 4(2), s. 53–60.
- Wilk T., Pawlak P. (2014), *Kongestia transportowa*, „Logistyka”, nr 6, s. 11117–11122.
- Wilks J. (2006), *Curent Issues in Tourist Health, Safety and Security* [w:] Wilks J., Pendergast D., Leggat P. (red.), *Tourism in turbulent times*, Rutledge, London, s. 3–20.
- www.msit.gov.pl [odczyt: 12.05.2020].
- www.unwto.org [odczyt: 12.05.2020].
- www.stat.gov.pl [odczyt: 12.05.2020].
- www.weforum.org [odczyt: 12.05.2020].
- Yang H-Y., Chen K-H. (2009), *A general equilibrium analysis of the economic impact of a tourism crisis: a case study of the SARS epidemic in Taiwan*, „Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events”, nr 1(1), s. 37–60.
- Zeng B. , William Carter R. W., De Lacy T. (2005), *Short-term Perturbations and Tourism Effects: The Case of SARS in China*, „Current Issues in Tourism”, nr 8(4), s. 306–322.
- Zhiyang J., Yiyin S., Ding L. (2012), *Framework of knowledge management systems for tourism crisis management*, „International Workshop of Information and Electronics Engineering, Procedia Engineering”, nr 29, s. 138–143.